

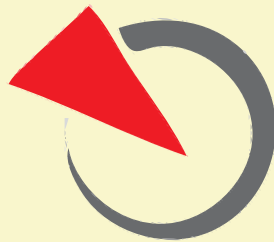
Clarté

Tidsskrift for Marxistisk Analyse

Nr.	Dato	Årgang
5	1. maj	2022

Mere vending end Marx:
Om Søren Maus *Stum Tvang*.

Daniel Ankarloo

Mere vending end Marx: Om Søren Maus *Stum tvang*.

Daniel Ankarloo

Key words: Søren Mau, *stum tvang*, marxistisk vending, fremmedgørelse, frihed, kritikken af den politiske økonomi, værditeori, marked, konkurrence, den kapitalistiske krise.

Resumé: Søren Maus bog *Stum tvang* er blevet omdrejningspunkt for en renæssance for kapitalismekritik ud fra et marxistisk perspektiv. Bogen er en afgørende del af (og ansporende til) en 'marxistisk vending' i Danmark. Men hvad er det for fortolkning af Marx' teorier, som vi bliver præsenteret for i Maus bog? Og hvordan bliver kapitalismen som økonomisk system forstået i Maus udlægning? Det er de centrale spørgsmål, der bliver behandlet i dette essay om nogle af de mest markante analysepunkter i Maus *Stum tvang*. Den kritiske analyse ender i konklusionen, at Maus teori om 'stum tvang' bygger på en fortolkning af Marx' kritik af den politiske økonomi, der er problematisk, hvorfor Maus egne analyser af den kapitalistiske produktionsmådes 'bevægelseslove' også bliver problematiske.

Ikke mindst efterlader Mau os i sin bog med en fragmenteret, ambivalent og amputeret Marx, hvor centrale aspekter af Marx' egen teori enten direkte affejes (f.eks. fremmedgørelsesteori og teorien om profitatens tendens til fald) eller omtolkes på en måde, som gør det uklart om det i det hele taget er tale om en nydannende rekonstruktion af Marx' egne teorier, eller om det ikke snarere er en helt anden teori end Marx', som vi ender med. Det gælder ikke mindst Maus gennemgang af Marx' værditeori.

I stedet for som Mau gør det, helt at benægte at Marx' *Kapitalen* er 'økonomisk teori', argumenteres her for en tilgang, hvor opgaven bliver at forsøge at fortolke og rekonstruere Marx' økonomiske analyser som en konsekvent helhed, og derved bidrage til at Marx' egen teori igen kan bruges, debatteres og kritisk analyseres på lige fod med andre teorier.

Indledning

Søren Mau har med sin bog *Stum tvang* om kapitalismens umenneskelige herredømme over menneskeheden med stor succes bidraget til at få den Marx-inspirerede kritik af kapitalismen på dagsordenen her i Danmark. Bogen er ikke kun på universiteterne, men også i den brede venstrefløj, blevet omdrejningspunkt for en diskussion, der har Marx' teorier som udgangspunkt. Og det på trods af bogens format som akademisk afhandling. I den forstand er det åbenlyst, at Maus bog har haft en stor betydning for den Marx-inspirerede kritik af kapitalismen.

Bogen er også en imponerende oversigt over de sidste halvtreds års Marx-forskning (plus

mere dertil...). Det er en på mange måder fascinerende bog. Ikke mindst gennemgangen i den første del af bogen indeholder en meget fyldig og overbevisende argumentation om social ontologi, menneskets kropslige organisation og forhold til naturen. Bogen er også imponerende i dens ambitioner og omfang. Mau er i den grad belæst – både hvad gælder Marx' tekster og i den øvrige marxistiske litteratur i 1900-talet og frem til nu.

Samtidig er det ikke helt nemt at følge med i alle nuancer i de indimellem intrikate analyser, som Mau gør rede for i sin bog. Som den tyske marxist og verdenskendte marxfortolker Michael Heinrich konstaterer i sit forord til bogen: "Læsningen af det foreliggende arbejde er nok ikke let kost" (Mau 2021: 9).

Jeg er derfor også bevidst om, at jeg her ikke kan give en helt retfærdig gennemgang af de mange nuancer i Maus bog i mine kommentarer. I mange af de punkter, hvor det viser sig at jeg overordnet set er uenig med Mau, kommer Mau selv tit i sin bog med kvalificeringer, bisætninger og sideargumenter, som både forudser og besvarer mange af de indvendinger, en kritiker måtte komme med.¹ Alligevel mener jeg, at Maus bog efterlader et *helhedsindtryk*. Og det er det helhedsindtryk, jeg ser mig nødsaget til at give mine kommentarer til. Undervejs i læsningen af Maus analyser bliver jeg nemlig stadig mere i tvivl, om han fører os på det rigtige spor. Især i den fortolkning af Marx, som Mau fremfører i sin analyse. Men også hele den præmis, som Mau – med udgangspunkt i Marx' teorier – anvender til at beskrive kapitalismen som en stum økonomisk magt, fremstår som en anelse suspekt og til dels uhensigtsmæssig. Og dette også selv om Mau overbevisende argumenterer for, at den kapitalistiske produktionsmåde er unik, ved at den kan opretholde sig som social (u)orden, ikke kun med vold og ideologi som magtmiddel. Men også netop gennem 'stum tvang'.

I grunden er mine kommentarer rimelig basale, fordi jeg spekulerer på, hvordan der kan gøres rede for meget simple og almindelige fakta, fænomener og begreber ved hjælp af Maus teori om stum tvang. Kan kapitalismen begribes, sådan som Mau beskriver det? Og kan Marx' kritik af den politiske økonomi fortolkes, sådan som Mau gør det? Hvad betyder 'tvang' i Maus teori? Og hvad er dens forhold til 'frihed'? Hvad er det, der udveksles på markedet? Hvordan kan vi forstå fundamentale begreber som værdi, merværdi, pris, profit og abstrakt arbejde i kapitalismen, og også i Marx' teori om samme? Især, som vi skal se, hvis vi med Mau afviser, at Marx' *Kapitalen* i det hele taget er en økonomisk teori?

Mau (2021: 27, kursiv i original) siger eksplicit, at bogens "primære formål er at forstå *kapitalismen*, ikke Marx" samtidig med at han også siger, at til det formål kommer vi ikke uden om Marx. Spørgsmålet om Mau undervejs har forstået Marx på en rimelig måde, melder sig ikke mindst også, fordi hans bog i det offentlige rum er blevet modtaget som en nydannende fortolkning af netop Marx. Som en del af, ja, ligefrem ansporer af, 'den marxistiske vending'. Derfor er jeg i mine kommentarer først og fremmest optaget af, hvordan Marx' teori kan forstås – med det formål dermed at forstå kapitalismen som socialt og økonomisk system. Og her vil jeg forsøge at vise, at Maus forståelse af Marx' teorier er problematisk, og at den leder til en teori om kapitalismens funktionsmåde, der også er problematisk.

¹ Typiske formuleringer, der indimellem dukker op i Maus bog, efter at han er kommet med et ræsonnement, er "hvilket ikke betyder...", "jeg siger ikke..." mv.

Influencerne

Marx selv, og de tekster, han har efterladt os, er naturligvis en hovedinspiration for Maus teori om den stumme tvang. Men han bygger også sin gennemgang på en meget specifik kombination af nyere marxistiske idéstrømninger. De mest afgørende, og som Mau (2021: 75-76) nævner allerførst i sin gennemgang af inspirationskilder, er dels den 'værdiformstilgang', der i Tyskland har fået sin mest fremtrædende eksponent i Michael Heinrich, dels den 'politiske marxisme', der stammer fra især Robert Brenner og Ellen Meiksins Woods teorier om kapitalismens oprindelse og funktionsmåde.

Der er flere andre vigtige kilder til Maus teori om den stumme tvang – ikke mindst den økomarxistiske litteratur, der i de sidste 25 år er udarbejdet af bl.a. John Bellamy Foster og Paul Burkett – samt i den svenske økomarxist Andreas Malms forfatterskab. Som baggrund for mine kritiske kommentarer til Maus bog vil jeg sige noget kort om nogle markante påstande netop i værdiformanalysen og i den politiske marxisme, fordi de viser sig afgørende for at forstå de problemer, Maus teori om den stumme tvang ender i. Både som tolkning af Marx' egen teori og som forklaring af kapitalismens økonomiske love og funktionsmåde.

Kort fortalt er Heinrich mest kendt for sin kritik af det, han kalder "Weltanschauungsmarxismus" og for en kritik af den ricardianske indflydelse, som han mener, der er i Marx' egen teori og især i de dominerende fortolkninger af Marx, der kendetegner "arbejderbevægelsens traditionelle marxisme". En marxisme, der i det tyvende århundrede blev den dominerende, ikke mindst som følge af Friedrich Engels' *Anti-Dühring*, og i de marxfortolkninger, der dominerede i Anden Internationale (f.eks. Karl Kautsky). Heinrich mener, at Marx' teori efterfølgende, og især ved Engels' og Kautskys senere redigeringer af Marx' tekster, er blevet præsenteret som en helt færdig og sammenhængende analyse og verdenssyn af kapitalismen (og ligefrem naturen) som sådan. Og at Marx' *Kapitalen* er blevet præsenteret og modtaget som en altomfattende økonomisk teori (en kritisk videreudvikling af den politiske økonomi fra især David Ricardo), hvis hovedbegreber vi bl.a. kender som arbejdsværditeorien og teorien om profitratens tendens til fald.

Heinrich har i sit forfatterskab i stedet pointeret, at Marx' værker slet ikke udgør en færdig økonomisk teori om kapitalismen, men består af en mængde fragmenter, uklarheder, spændinger og direkte selvmodsigelser, der ikke umiddelbart kan ses som en *Weltanschauung* og et færdigt system. Især, mener Heinrich, pendler Marx i sine værker mellem en universalistisk, uhistorisk, og fysiologisk teori om værdi, hentet fra Ricardo (en "substantialistisk, præ-monetær værditeori"), hvor Marx synes at mene, at det er arbejdet, der giver varen dens værdi, og en social, historisk specifik teori om varens værdi, som er fokuseret på varens udveksling på markedet, hvor varens værdi angiveligt realiseres (en "monetær værditeori"). Heinrich mener at Marx' teori er en kritik af den politiske økonomi – af varen, som en specifik social og historisk form for produktion og cirkulation af produkter. Og at det er kritikken af denne sociale form, som er grundlaget for Marx' analyse af kapitalismen.²

Netop den tanke, at Marx' værker udgør et ufærdigt, ambivalent og fragmenteret forsøg på et opgør med kapitalismens sociale form, og at tidligere tolkninger er slået fejl på grund af manglen på denne indsigt, gennemsyner Maus bog. Mau (2021: 17) taler i sin bog om "[...] den kaotiske samling af (for det meste ufærdige) manuskripter, der tilsammen udgør Marx' kritik af den politiske økonomi". Og han taler om "Marx' ufærdige kritik", som "indeholder en række uløste teoretiske problemer", og om at Marx' tænkning "helt til det sidste [var] i konstant udvikling, men denne udvikling var ikke altid konsistent og konsekvent" (Mau 2021: 24-25).

Fra den politiske marxisme – ikke mindst Brenner og Wood – har Mau hentet idéen om, at kapitalismens specificitet, det, der gør kapitalismen unik som økonomisk system, er, at produktionen og ikke mindst individerne under de kapitalistiske sociale relationer bliver *markedsafhængige*.³ Der er mange særdeles værdifulde indsigter at hente i Brenner og Woods insisteren på at kapitalismen er langt mere historisk unik, end hvad både mainstreamøkonomien og det meste af den klassiske sociologi kan gøre rede for (f.eks. Emile Durkheim og Max Weber) – men det er især to argumenter fra Brenner og Woods politiske marxisme, som Mau overtager, der også viser sig at skabe problemer for ham i bogen.

Det første er idéen om, at det er markedet, og afhængigheden af markedets konkurrence, der er det centrale for en forståelse af kapitalismen.

Og det andet er, at Brenner og Wood i deres forsøg at undgå en teknologisk determinisme i deres forståelse af kapitalismen, bytter om på forholdene mellem produktivkræfter og produktionsforhold i Marx' historiematerialisme. Denne historiematerialisme tolkes traditionelt som en teori om, hvordan produktionsmåder afløser hinanden som en konsekvens af at produktivkræfternes udvikling (f.eks. teknologiske innovationer) kommer i konflikt med de produktionsforhold, der råder i den pågældende produktionsmåde.

Hvor den traditionelle tolkning af Marx' teori har været, at det er produktivkræfternes udvikling, der er primus motor for produktionsforholdenes nødvendige udvikling (og endelig den ene produktionsmådes nødvendige erstatning af en ny), insisterer Brenner og Wood på, at det tværtimod er de kapitalistiske produktionsforhold, som er den drivkraft, der fremtvinger produktivkræfternes videre udvikling. Disse sociale forhold beskriver de politiske marxister netop som 'markedsafhængighed', en afhængighed af markedet, som alle individer – kapitalister såvel som arbejdere – er underlagt, og som gør kapitalismen historisk unik.⁴

Det afgørende spørgsmål er her, hvordan produktivkræfternes udvikling skal ses i Marx' teori om kapitalismen og i kapitalismen som sådan. De færreste vil nok protestere imod en tolkning, der siger, at kapitalismen, som ingen produktionsmåde før, *fremskynder*

² Mit eksposé over Heinrichs teori bygger på Heinrich (2008) og Sørensen (2016).

³ I den danske marxistiske debat er Esben Bøgh Sørensen, ved siden af Mau, den der mest konsekvent har introduceret den politiske marxisme som idéstrømning. Hans Ph.d.-afhandling (Sørensen 2019) analyserer på typisk og klargørende vis, hvordan den politiske marxisme kan bruges til at forstå og analysere kapitalismens ophav.

⁴ Brenner (1976; 1977) er to af hans mere markante bidrag til den politiske marxisme. Wood (2002) indeholder en god gennemgang af hendes bidrag til samme.

produktionskræfternes videre udvikling. Men spørgsmålet er, hvordan, på hvilken måde, og med hvilke forhindringer kapitalismen gør det.⁵ Et andet spørgsmål er, hvordan vi skal se på den kapitalistiske krise, hvor produktionsforholdene faktisk bliver lænker for produktivkræfternes videre udvikling – i hvert fald, vil jeg mene, ifølge Marx. Det spørgsmål vender jeg tilbage till.

Der er selvsagt meget mere at hente i værdiformsanalysen og i Brenner og Woods forfatterskab. Men jeg tror ovennævnte er nok for at forstå, hvorfor Maus hovedfokus bliver, hvad det bliver, nemlig på markedets konkurrence, og på det herredømme, som markedsafhængigheden instituerer for os alle i det kapitalistiske samfund. Kort sagt, *stum tvang*.

Præmissen

Mau udgår i sin teori om stum tvang, som basis for en marxistisk analyse af kapitalismens økonomiske magt, fra et citat fra *Kapitalen bind 1*, hvor Marx siger: "De økonomiske forholds stumme tvang besegler kapitalistens herredømme over arbejderen". Og Marx fortsætter:

"Hvad tingenes vanlige forløb angår, kan arbejderen overlades til 'produktionens naturlove', altså til den afhængighed af kapitalen, der udspringer, garanteres og foreviges af selve produktionsbetingelserne" (Mau 2021:17).

Godt så. Men når Mau (2021: 215, kursiv i original) derfra i sin egen teori hævder, at stum tvang er en "*universel* [...] herredømmeform", der tvinger ikke kun arbejderen til at underkaste sig kapitalen, men som er en tvang, "[...] som *alle* er underlagt" gennem konkurrencens og markedsudvekslingens love, så er spørgsmålet, om Maus teori også har belæg i det citat fra Marx, han begynder med. Umiddelbart ser det ud til, at Marx i citatet udtaler sig om noget meget mere afgrænset, nemlig: a) 'kapitalistens' (eller om vi vil, kapitalens) herredømme over 'arbejderen' (lønarbejdet) og b) selve *produktionsbetingelserne*.

Det kan synes småligt måske? Men den her grundlæggende uklarhed i Maus præmis sætter spørgsmålstegn ved den afgørende plads i analysen af kapitalismen og især i forståelsen af Marx' teorier, som 'stum tvang' får i Maus bog. I hvert fald i forhold til spørgsmålet om, hvorvidt Maus teori også er i linje med Marx' egen teori.

Den mest rimelige måde at tolke det, Marx her siger, er, at kapitalen kan tvinge lønarbejderen til at arbejde på kapitalens egne vilkår, selv om fysisk eller anden ikke-økonomisk vold ikke bliver brugt. Nemlig fordi kapitalen kan stole på produktionsbetingelsernes egne sociale forhold og love. Men jeg kan ikke se, at den tolkning, Mau gør af stum tvang i kapitalismen, nemlig af at den skulle være en universel magt, som "alle er underlagt" via den konkurrence, det er at få varer solgt på markedet, kan finde støtte i citatet fra Marx.

⁵ Kritik af den politiske marxisme på blandt andet det punkt findes i Davidson (2013) og Anievas & Nisancioglu (2014).

Tvang og frihed

Og her kommer vi til et grundlæggende spørgsmål. For hvad er tvang i den her sammenhæng? I almindelig tale står tvang i modsætning til frihed. Tvang som socialt, menneskeligt forhold er noget, der er modsat individets egen vilje og frihed. Og selv om det er tydeligt i Maus bog, hvad han mener, at frihed *ikke* er, nemlig 'den frie udveksling' af varer på markedet, som økonomerne og kapitalismens apologeter vil få os at tro, så er et frihedsbegreb med positivt indhold på det nærmeste helt fraværende i Maus bog (andet end som den implicit logiske konklusion, at frihed ikke kan reduceres til frihed *på* markedet, men blot kan ses som frihed *fra* markedet og dets konkurrence).

Jeg vil dog mene, at Marx selv er rimelig klar på, hvad frihed og ufrihed er. Nemlig fordi han har et klart begreb om menneskelig (u)frihed i fremmedgørelsesteorien om arbejde som menneskets artsvesen, den selvsamme teori som Mau i kapitel 3 om den økonomiske magts sociale ontologi undsiger. Mau (2021: 94) taler om Marx' teori om et menneskeligt væsen som "en teoretisk uholdbar humanisme". Og siger videre at "fremmedgørelsesbegrebet [er] så stærkt forbundet til romantisk humanisme, at jeg foretrækker at undgå det" (Mau 2021: 95). Jeg ved således, at Mau ikke er enig med mig, når jeg siger, at for Marx er mennesket frit, når det får være det, det er, og får blive det, det kan blive.

Mau mener, at Marx undervejs forlod den antropologisme om fremmedgørelse fra arbejdet, som han redegjorde for i sine skrifter fra 1840'erne. Men også i *Kritik af Gothaprogrammet* fra 1875 beskriver Marx frihed som "individernes alsidige udvikling". En frihed, der bliver mulig: "når arbejdet er blevet ikke blot et middel til at opretholde livet, men selve den første livsforødenhed" (Marx 1875/1891). I den tyske original bruger Marx begrebet 'Lebensbedürfnis', hvorfor en mere rigtig oversættelse ville være 'livsbehov'.

Det er også det, vi kan se i Marx' beskrivelse ovenfor om den stumme tvang. De kapitalistiske produktionsbetingelser er for lønarbejderen en stum *tvang*, fordi lønarbejdet for arbejderen, som potentielt frit menneske, er en tvang til *selvafvikling* ('Entäusserung' og 'Verfremdung' på tysk) (Marx 1964: 37). En tvang til at være og blive noget, lønarbejderen som menneske ikke er. Lønarbejderen kan kun tvinges til at arbejde for kapitalen. Den *vil* det ikke. Det arbejde, der egentlig, eller i hvert fald i et andet samfund end kapitalismen, kunne være et 'Lebensbedürfnis' (og derved et udtryk for frihed), er i kapitalismen blevet reduceret til et "middel til at opretholde livet", som Marx siger det i *Kritik af Gothaprogrammet*.

For kapitalen er de *samme* produktionsbetingelser, 'den frie konkurrence', der af Mau også beskrives som stum tvang, derimod en *selvrealisering*, der gør det muligt for kapitalen at være det, den er og det, den kan blive, nemlig akkumulation af merværdi. Det er derfor, Marx i *Grundrisse* siger, som Mau (2021: 215-216) også citerer: "[d]et er ikke individerne men kapitalen, der er sat fri i den frie konkurrence". Men her står altså ikke 'tvang' i forhold til kapitalen – men 'sat fri'. At således både arbejderen og kapitalisten er underlagt kapitalismens akkumulationslove og konkurrence, er ikke ensbetydende med, at de begge er underlagt tvang (stum eller ej). I hvert fald ikke ifølge Marx. Det er kun den ene part (arbejderen), der er. Kapitalen derimod bliver sat fri.

Mau (2021: 208, kursiv i original) anerkender i sin bog, at selv om han mener, at både arbejderen og kapitalisten er underlagt "*markedets universelle dominans [så] påvirker [den]*

arbejdere og kapitalister på fundamentalt forskellige måder". Og Mau kommenterer længere fremme i sin bog et citat fra Marx netop om, hvordan arbejderes indbyrdes konkurrence blot er en anden form for kapitalens konkurrence, med denne konklusion: "Når kapitalerne konkurrerer, konfronteres de med deres eget væsen, når arbejderne konkurrerer, konfronteres de med kapitalens væsen" (Mau 2021: 213, kursiv i original).

Jeg synes faktisk, at Maus konklusion sætter spørgsmålstegn ved hans egen brug af 'tvang' som noget, der angiveligt både skulle gælde for arbejderen og kapitalisten. Bedre ville det være at sige – ikke mindst ud fra indsigten, at kapitalen 'er sat fri' – at når kapitalerne konkurrerer, konfronteres de med deres egen frihed, og når arbejderne konkurrerer med hinanden, konfronteres de med kapitalens frihed (og dermed deres egen ufrihed). Kapitalerne konkurrerer på deres egne vilkår – og arbejderne på kapitalens vilkår. Eller sagt på en anden måde: selv om vi med Mau skulle hævde, at både arbejderen og kapitalisten er underlagt 'den frie konkurrences stumme tvang', så lider arbejderen under den – mens kapitalisten blomstrer og vokser med den. Konkurrencen realiserer kapitalen, som det den er, nemlig mere værdi. Men kapitalen fornægter samtidig lønarbejderen at blive det, den er – nemlig menneske, gennem den alsidige udvikling i arbejdet som livsbehov.

Når Mau siger, at konkurrence er en universel herredømmeform af stum tvang, synes han derfor at ligestille det at være underlagt sociale love eller kræfter med tvang og herredømme. Men risikoen ved det er, at den forskel, der er i, at kapitalen er sat fri og lønarbejderne er underlagt kapitalens frihed, går tabt.

Kapitalen må realisere sig selv gennem akkumulation, gennem at generere merværdi (kapitalen har intet andet valg, det er rigtigt). Men det er ikke det samme, som at kapitalisten er underlagt en tvang og universelt herredømme. Det betyder, at kapitalen realiserer sin frihed – som kapital. Som det, den er. Og det samme gælder derfor også for den enkelte kapitalist, der, som Marx siger det, er en "personificering af kapitalen".⁶ Og det af den simple grund, at kapitalen er og vil selvrealisere sig gennem mere værdi. Det at blive nægtet denne merværdi er for kapitalen, og derved også kapitalisten, den sande ufrihed.

Mau kan naturligvis sige, at han allerede adresserer det her spørgsmål, og at jeg miskonstruerer hans teori. 'Frihed' som egen vilje og 'tvang' er ikke dikotomier, sådan som jeg her har stillet det op. Mau (2021: 136-137, kursiv i original) skriver i en passage af sin bog:

"For det andet demonstrerer det også, at magten, med Foucaults ord 'kun udøves over "frie subjekter"'. Kapitalens magt forhindrer ikke blot arbejderen i at følge deres vilje (selv om den også gør det), den faciliterer også en bestemt måde, de faktisk kan følge deres vilje på. Den stumme tvang virker kun, fordi arbejderen faktisk vil leve – kun derfor kan det lykkes for kapitalen at kræve merarbejde til gengæld for livsfornødenheder."

Men faktisk at overleve, og at ville det (fordi det er det, der er på spil her, ikke at ville leve...) – og at få denne vilje igennem ved den stumme tvang at være udbyttet af kapitalen som lønarbejder – er altså ikke 'frivilligt' eller et udtryk for lønarbejderes 'egen interesse', sådan som Mau (2021: 135) citerer Marx for at sige. Ikke i bogstavelig forstand. Man skal huske på,

⁶ "The capitalist functions only as capital personified, capital as a person, just as the worker only functions as the personification of labour" (Marx 1864, kursiv i original).

at Marx taler om den 'frie arbejder' i kapitalismen med ikke så lidt ironi. Eller sagt på en anden måde: at overleve – og få denne form for 'vilje' og 'interesse' igennem – er ikke frihed i den forstand, at det skulle være en 'Lebensbedürfnis', som Marx beskriver det frie arbejde og liv i *Kritik af Gothaprogrammet*. At overleve er en livsfornødenhed, en forudsætning for livet. Men ikke et menneskeligt livsbehov.

Fremmedgørelse som ufrihed

Det er ud fra teorien om arbejdets fremmedgørelse, at Marx netop kan sige, at fordi den eneste vilje og egeninteresse, lønarbejderen kan realisere i kapitalismen, er overlevelse (og ikke engang det er sikkert for lønarbejderen, som Mau så rigtigt pointerer), så er der ikke tale om det menneskelige liv. Og derfor heller ikke om vilje, og i særdeleshed ikke frihed i menneskelig forstand. Tværtimod, det faktum, at hele livet i kapitalismen for lønarbejderen er reduceret til et spørgsmål om overlevelse, er et tegn på, at begreber som frihed, vilje og interesse i den her sammenhæng ikke kan forstås i menneskelig og genuin forstand. Det er også det forhold, som Marx kan gøre tydeligt, når han insisterer på at arbejde som potentiale er menneskelig frihed, et 'Lebensbedürfnis', og at lønarbejdet under kapitalens love og frihed for arbejderen er det stik modsatte, en umenneskelig ufrihed.

Og det er også det, Marx så rammende beskriver i den fremmedgørelsesteori, som Mau som sagt i sin bog undsiger som 'romantisk humanisme'. Nemlig at lønarbejderens liv og frihed i kapitalismen reduceres til 'dyriske funktioner'. Og at det fremmedgjorte arbejde bliver en livsbetingelse for dette 'dyriske liv'. Som Marx sammenfatter det i *Parisermanuskripterne* fra 1844 – og som Mau (2021: 88) også citerer – i lønarbejdets fremmedgørelse bliver det som er menneskeligt (at arbejde) dyrisk, og det dyriske (at spise, drikke mv.) er den eneste menneskelige frihed, der er tilbage.

Vi kan selvfølgelig sige, at lønarbejderes vilje til at overleve faciliteres gennem den stumme tvang. Og at også kapitalens frihed til at realisere mere værdi på samme måde sker gennem den stumme tvang, hvis det er sådan Maus teori skal fortolkes. Men har vi så ikke tømt ordet 'tvang' for mening (om tvang, ud over at være tvang samtidig også kan være frihed, egen vilje og egeninteresse)? I det mindste har vi vel givet ordet 'tvang' en afgørende anden betydning end den, der kan udledes af det Marx-citat, som indleder Maus bog, og ifølge hvilket tvang indebærer kapitalistens 'herredømme' over arbejderen?

Når Mau (2021: 216, kursiv i original) i sin bog skriver, at "konkurrence er en klasseoverskridende form for magt [...], eftersom den tvinger kapitalisten til at disciplinere arbejderen inden for produktionsfæren", bliver det for mig at se åbenlyst, at muliggør for i den sammenhæng er en bedre formulering end tvinger. Disciplinering af lønarbejderen er ikke noget kapitalisten kun er nødt til at fremtvinge, men noget, den også vil og kan fremtvinge under kapitalismens herredømme. Alt mens lønarbejdet for lønarbejderen er en nødvendighed, også selv om der kan lukkes for den nødvendighed fra kapitalens side – uafhængigt af, hvorvidt arbejderen kan eller vil arbejde eller ej.

Marx selv skriver i *Resultater af den umiddelbare produktionsproces* fra 1864 følgende:

“The rule of the capitalist over the worker is therefore the rule of the object over the human, of dead labour over living, of the product over the producer, since in fact the commodities which become means of domination over the worker (but purely as means of the rule of *capital* itself) are mere results of the production process, the products of the production process. This is exactly *the same* relation in the sphere of material production, in the real social life process — for this is the production process — as is represented by *religion* in the ideological sphere: the inversion of the subject into the object and *vice versa*. Looked at *historically* this inversion appears as the point of entry necessary in order to enforce, at the expense of the majority, the creation of wealth as such, i.e. the ruthless productive powers of social labour, which alone can form the material basis for a free human society. It is necessary to pass through this antagonistic form, just as man had first to shape his spiritual forces in a religious form, as powers independent of him. It is the *alienation process* of his own labour. To that extent, the worker here stands higher than the capitalist from the outset, in that the latter is rooted in that alienation process and finds in it his absolute satisfaction, whereas the worker, as its victim, stands from the outset in a relation of rebellion towards it and perceives it as a process of enslavement. [...] The self-valorisation of capital — the creation of surplus value — is therefore the determining, dominating, and overmastering purpose of the capitalist, the absolute driving force and content of his action, in fact only the rationalised drive and purpose of the hoarder. This is an utterly miserable and abstract content, which makes the capitalist appear as just as much under the yoke of the capital-relation as is the worker at the opposite extreme, even if from a different angle” (Marx 1864, kursiv i original).

Inversion af subjekt og objekt

I det oven nævnte citat, kan vi også se, hvordan inversionen mellem subjekt og objekt i lønarbejdet er central for Marx' forståelse af kapitalismen. Marx beskriver arbejdsprocessen som en proces, hvor arbejderens ikke længere er det producerende subjekt, men bliver et objekt for kapitalens selvrealisering. Også den teori bliver Mau nødt til at undsige sig på det grundlag, at han har gjort kapitalen til et universelt herredømme – ikke kun for arbejderens, men også kapitalistens. Og ud fra den teori – som vi skal se, at Mau også skriver under på – at værdi ikke opstår i den vareproducerende arbejdsproces, men opstår ved udvekslingen på markedet, bliver Marx' egen teori om inversion i arbejdet umulig at gøre rede for (Posner & Gonzalez 2011: 208-210).

Mau virker så optaget af sin mission med at bevise, at tvang er en universel virkelighed i kapitalismen, at han ikke længere har begreb om, at de samme sociale love, i det her tilfælde konkurrence, for den ene, dvs. kapitalisten, kan være frihed og selvrealisering (med Marx' ord "hans absolutte tilfredsstillelse"), og for den anden, dvs. arbejderens, ufrihed og selvafvikling.

Måske er det fordi Mau mener, at en fremmedgørelsesteori nemt ender i en forståelse af et oprindeligt menneske, som det én gang var, der gennem kapitalismen adskilles fra sig selv og sit artsvesen, at han affejer den som 'romantik? Altså, at fremmedgørelse i Marx' teori sigter på et oprindeligt menneske, bagud i tiden, som gennem kommunismen skal genoprettes, eller 'finde hjem' igen? Kort sagt, med blikket fra nuet tilbage i fortiden (Mau

2021: 88-91).

Men en anden mulighed er faktisk at se på fremmedgørelse som den ufrihed, det i kapitalismen indebærer for mennesket, at i arbejdet ikke kunne udtrykke, hvad og hvem det kan blive, og derved i den forstand allerede er. At i arbejdet ikke være et produktivt subjekt men et objekt for kapitalen. Dvs. med blikket fra nuet og ind i en potentiel fremtid, hvor fremmedgørelse refererer til et væsen og et potentiale, der vedrører, hvad mennesket *kunne* blive, hvis det var frit – som aktivt subjekt. Ud fra den synsvinkel kan vi måske også sige, at kapitalen er umenneskelig? Og også mene, at det er dét Marx siger. Ikke kun i 1844, men også i 1864 og ikke mindst i *Kritik af Gothaprogrammet* fra 1875. Når Mau (2021: 91) i sin bog siger at efter 1844 "ændrede han [Marx] holdning" i forhold til arbejdets fremmedgørelse og humanismen, mener jeg at Marx' egne ord fra 1864 og 1875 sætter spørgsmålstegn ved den konklusion.

Med sin teori kan Marx sige, at kapitalakkumulationens love påtvinger lønarbejderens *ufrihed* ('stum tvang', hvis vi vil) under kapitalens herredømme – og at de samme love samtidig realiserer kapitalistens *frihed* (dvs., det modsatte af tvang). Men for Mau – fordi han har gjort den stumme tvang universel for alle – bliver det ikke muligt at sige det samme, som Marx kan sige med sin teori. Og derfor må jeg drage den konklusion, at Maus teori om den stumme tvangs funktion i kapitalismen er en anden teori end Marx' egen. Og hvis det er rigtigt, er Maus teori også en urimelig fortolkning af Marx.

Jeg får den fornemmelse, at Mau i sin ivrighed efter at afsløre, hvordan kapitalismen, markedet og den frie konkurrence ikke er magtfrige zoner af 'fri udveksling', sådan som kapitalismens apologeter hævder, men i sig selv er magtforhold (et perspektiv, der naturligvis er afgørende for at forstå kapitalismen og Marx' teori), overvurderer magtbegrebets plads i Marx' overordnede teori om kapitalismen. Ja, måske kan man sige, at Mau ligefrem oversætter Marx' teori til en *magtteori* om kapitalismens logik i almindelighed. Det kunne måske også forklare det faktum, at Mau (2021: 179) så tydeligt lægger afstand til en fortolkning af Marx' teori som en alternativ *økonomisk* teori, i forhold til den politiske økonomi fra Smith, og Ricardo. Og at Mau (2021: 43-48, 143-153) samtidig i sin bog præsenterer Marx' teori (fordi den nu er reduceret til en magtteori) som et alternativ til Michel Foucault og Giorgio Agamben.⁷

Den engelske marxist Alex Callinicos (2001) har om den italienske teoretiker og aktivist Toni Negri sagt, at denne "rewrites Marx as Foucault". Lidt det samme mener jeg kan siges om Mau. Mau beskriver, hvordan Marx har en alternativ magtteori i forhold til Foucaults og andres. Den – for mit vedkommende – mere rimelige fortolkning, at også (men naturligvis ikke kun) se Marx' *Kapitalen* som en alternativ *økonomisk* teori i forhold til den klassiske politiske økonomi og implicit den neoklassiske ligevægtsteori, som formuleredes omkring slutningen af Marx' liv (og som havde sine forgængere i den 'vulgærøkonomi', fra Jean

⁷ En pudsighed, i lyset af at Maus kendskab til Marx' teori og de mange marxtolkninger, der er kommet siden, er så imponerende omfattende, er, at han overser den gennemgang af magt og magtens rolle i det kapitalistiske samfund, som Friedrich Engels (1976: 211-236) har præsenteret i de afsnit af *Anti-Dühring*, der på engelsk hedder "force theory". Her gennemgår Engels netop, hvordan vold og magt ikke kan forklare en produktionsmådes produktionsforhold, men snarere er en konsekvens af de forhold, som produktion og distribution af arbejdets produkter og naturen bygger på.

Baptiste Say, Nassau Senior og Frédéric Bastiat, som Marx også aktivt kritiserede), den frasiger Mau sig. Lad os se lidt nærmere på det.

"Marx var ikke økonom"

Det, der er mest forstyrrende i læsningen af Maus bog, er hans udgangspunkt i den værdiformanalyse, som han har hentet fra Heinrich. Heinrichs teori indeholder to afgørende teser, som Mau synes at skrive under på.

Den første tese er at Marx' kritik af den politiske økonomi ikke er en økonomisk teori "[...], der skal producere kvantificerbare begreber, som kan operationaliseres i empiriske økonomiske analyser, men en *kvalitativ* teori om sociale former" (Mau 2021: 75, kursiv i original). "Marx var ikke økonom. *Kapitalen* er ikke et stykke økonomisk teori", skriver Mau (2021: 179).

Den anden tese er, at varens værdi realiseres og valideres i en "retroaktiv socialisering" (Mau 2021: 183). Mau (2021: 184, kursiv i original) skriver:

"Når producenter udveksler på markedet, reducerer de dermed deres produkter [...] til manifestationer af den samme substans, nemlig *værdi*. Ved at gøre det reducerer de også deres eget arbejde til den samme slags arbejde, nemlig *abstrakt, værdiproducerende arbejde*."

Som jeg mener, at økonomer, ikke mindst fra den marxistiske teoretiske strømning, der kaldes TSSI (Temporal Single System Interpretation), f.eks. Andrew Kliman (2011), Alan Freeman (2011), Guglielmo Carchedi (2003; 2009), Michael Posner og Maya Gonzalez (2011) men også andre som Fred Moseley (2005; 2013) og Michael Roberts (Carchedi & Roberts 2013) har vist, ender sådan en teori i store problemer. Ikke mindst fordi den lander i et udsagn, der siger, at varens værdi opstår, når den realiseres i *udvekslingen*. Dvs. først, når en vare bliver *solgt*. Det er nemlig det, en udveksling er i kapitalismen: en vare bliver solgt for *en sum penge*. Og profitten realiseres (omsættes i mere penge), hvis markedsprisen ved salg er højere end kostprisen for produktionen af varen. Mau skriver, som vi har set, at "producenter udveksler" med hinanden på markedet, som grund for værdiens realisering. Men fakta er, at på et marked udveksler en sælger og en køber en vare for en sum penge, når varen bliver solgt. Og det gør de på basis af at varens værdi – og, som vi skal se, også dens pris – allerede er forudsat.

En udvekslingscentreret teori om værdiens realisering kan måske forklare, hvorfor markedet og konkurrence er så centrale for Mau i hans forståelse af kapitalismens bevægelseslove og for hans fortolkning af Marx' *Kapitalen*? Men som bl.a. repræsentanter for TSSI har vist, og med belæg i deres analyser, mener jeg, at en sådan forståelse af kapitalismen, og af Marx' kritik af den politiske økonomi, i grunden ikke giver mening.

En række spørgsmål indfinder sig. For hvis varen først retroaktivt socialt valideres som vare, når den faktisk bliver solgt, hvordan kan man så give begrebet 'usolgt vare' mening? Hvis varen først bliver til vare, når den faktisk bliver solgt, så giver begrebet 'usolgt vare' ingen mening. Og med den idé at varens værdi ikke findes *før* varen bliver solgt, giver det heller

ingen mening at sige, at en vares værdi går tabt – hvis den *ikke* bliver solgt.⁸ Men er ikke usolgte varer og tab af værdi helt fundamentale for at forstå den kapitalistiske krise? Som jo blandt andet får sit udtryk i netop usolgte varer – og tabte værdier.

Og hvordan skal vi med en sådan teori kunne se forskel på et produkt, der ikke kan blive solgt (fordi det ikke engang er en vare) og produkter, der kan blive solgt, men endnu ikke er det, og måske heller aldrig bliver det? Selv om de *kunne* blive det. Med andre ord: hvordan kan vi se forskel på varer 'på lager', eller varer, der 'smides væk'/bliver til 'spild', og på de produkter, som aldrig kan blive solgt, fordi de ikke er varer?

En af Marx' vigtigste kritikpunkter mod den politiske økonomi og 'de utopiske socialister' var at bevise påstanden, at merværdi på samfundsniveau ikke kan have sit ophav i cirkulationen (som 'ulige udveksling') – selv om den kan have det for den enkelte kapitalist. Som Marx (1970: 278) skriver det i *Kapitalen*: "Cirkulationen eller vareudvekslingen skaber ingen værdi". Nej, pointerede Marx, merværdiens ophav på samfundsniveau findes i produktionsprocessen, hvor merværdien stammer fra 'merarbejdstimer' eller 'ubetalt arbejde'.⁹ Men hvis vi har en teori, som siger, at værdien ikke opstår i produktionen og ved arbejdet – men først ved udvekslingen på markedet, når varen bliver solgt – hvordan kan vi så få det til at hænge sammen med den idé, at merværdien (dvs. mere værdi) ikke kan stamme fra vareudvekslingen, men kun kan stamme fra produktionen og fra det socialt nødvendige arbejde, sådan som Marx faktisk hævder?

For Marx er 'værdiens substans', som han kalder det, menneskeligt abstrakt arbejde og dens målestok 'den socialt nødvendige arbejdstid'. Og for Marx er varens pris en nødvendig fremtrædelsesform for værdi. Men det betyder, at hvis vi har en teori, der hævder, at varens værdi først bliver en realitet, når den er blevet solgt, sådan som Mau hævder, så indebærer det logisk set også, at en vares *pris* først valideres, når varen er blevet solgt. Men som Kliman, Freeman med flere har vist, er en sådan forklaring af kapitalismens funktionsmåde, og en sådan tolkning af Marx' teori, en selvmodsigtelse. En pris er ikke en konsekvens af, at en vare er blevet solgt – men en *forudsætning* for, at varen overhovedet *skal kunne sælges*. Prisen (og *a fortiori* værdien) på en vare kan *ikke være konsekvensen* af varens udveksling, dvs. varens salg og omsætning til en sum penge, men udvekslingens *forudsætning*. Selvfølgelig kan prisen på en enkel vare *forandres* fra det tidspunkt, den bliver produceret til det tidspunkt, den faktisk bliver solgt på markedet. Og selvfølgelig kan efterspørgsel også påvirke denne prisforandrings retning. Men det er den neoklassiske økonomiske teoris største

⁸ Esben Bøgh Sørensen (2016: 44, kursiv i original) skriver i en introduktion til værdiformsteorien: "I selve bytteprocessen antager varerne form af værdi. Ifølge Heinrich besidder varerne derfor ikke værdi inden de træder ind i bytterelationen, men netop kun *idet* varerne byttes med hinanden får de værdi. Med andre ord har varerne ikke i sig selv værdi men kun værdi tilfælles i bytterelationen". Hvis det er en rigtig beskrivelse af Heinrichs (og Maus) teori om abstrakt arbejde som varens værdisubstans, er det en teori, som er i stærk konflikt med Marx' egen.

⁹ Marx bruger begreber som 'merarbejde', 'merarbejdstimer' og 'ubetalt arbejde' som beskrivelse for merværdiens (og også profittens) ophav. Fordi det, der ifølge Marx udveksles mellem lønarbejdere og kapitalist på arbejdsmarkedet i realiteten ikke er arbejde men *arbejdskraft*, bør 'ubetalt arbejde' som begreb mere ses som en hverdagslig (snarere end strikt videnskabeligt korrekt) oversættelse af det faktum, at arbejderen under arbejdsdagen, som forudsætning for merværdien, producerer varer under en merarbejdstid, som kapitalisten ikke behøver at betale for. Hvilket er grundlaget for udbytningssraten: forholdet mellem 'nødvendigt arbejde' og 'merarbejde'. Se videre Marx (1971).

vulgærøkonomiske misforståelse at tro, at en vares pris *formeres* og *opstår* på markedet.¹⁰ En misforståelse som Maus beskrivelse af markedet, værdi og pris, risikerer at videreføre.

Et produkt bliver i kapitalismen ikke sendt til markedet for at se, om det kan blive solgt til en pris (og derved retroaktivt opnå status som vare) – men for at se, om det kan blive solgt til prisen (hvilket har som forudsætning, at det allerede er en vare). Og hvorfra kommer den forudsætning? Jo, fra produktionssfæren, fra det fremmedgjorte, abstrakte arbejde i den kapitalistiske *produktionsproces*. Med støtte i Marx' egne tekster viser Kliman (2000; 2011), at dette også er Marx' egen teori. Som Marx (1970: 271, min kursiv) skriver: "Varenes værdi udtrykkes *ved deres pris, før de går ud i omsætningen*, og er følgelig dennes forudsætning og ikke dens resultat."

Kapitalismekritik uden kvantiteter

Men endnu mere fundamentalt, hvis vi tager Mau bogstaveligt, og går ud fra, at Marx' teori om kapitalismen ikke kan "operationaliseres i empiriske økonomiske analyser", hvordan kan vi så give de mest fundamentale begreber i den kapitalistiske økonomi mening? Uanset hvor meget vi dertil vil sige, at disse *også* er kvalitative fænomener: sociale former og relationer? Ja, lønarbejde er en social relation, ligesom værdi, penge mv. Og ja, Marx og alle vi andre ønsker naturligvis, sammen med Mau, at kritisere kapitalismens sociale relationer, for at kunne skabe et samfund bygget på *andre* sociale relationer. Men hvordan kan kapitalismens former overhovedet opstå, hvis ikke også som kvantiteter?

Ja, lønarbejde er en social relation. Men min løn kan ikke fremstå, hverken i kapitalismen som faktum eller i en hvilken som helst teori om den, som andet end en kvantificerbar empirisk enhed, et *ciffer* med en valuta efter sig. Kort sagt, i kroner og øre. Profit er en relation mellem to forskellige summer (bogstaveligt talt tal): summen af salgspriser minus summen af kostpriser. Hvordan kan vi i det hele taget afgøre, at profit eksisterer, hvis vi ikke har en kvantificerbar empirisk enhed? Profit er en målsætning og livsfornødenhed for kapitalen – men ikke en selvfølge. Dens eksistens må bevises. *Kvantitativt*.

Og hvordan skal vi kunne opdage så afgørende realiteter som værdi, og især *merværdi*, hvis vi ikke har empirisk verificerbare kvantiteter? Hvordan kan vi få at vide, at noget har mere værdi end noget andet, hvis vi frasiger os muligheden for at udarbejde teorier om værdier, lønninger, priser og profitters størrelser, empirisk og kvantitativt? Hvordan kan et så afgørende begreb for kritikken af kapitalismen som udbytning overhovedet fastslås at eksistere i mangel på en målestok for 'udbytningsgrader'?¹¹

Selvfølgelig hævder jeg ikke, at Mau mener, at begreber som profit, merværdi, udbytning/

¹⁰ Som Carchedi (1996: 168) konkluderer: "Neoclassical economics has at most a theory of price selection [from a range of pre-given prices] not a theory of price formation."

¹¹ Carchedi (2003: 27) skriver i en kommentar til en anden fremstående værdiformsteoretiker Chris Arthur, der i sin teori har fremført den idé at udbytningstiden omfatter hele arbejdsdagen og ikke kun 'merarbejdstiden': "But this implies that the distinction between necessary labour and surplus labour is obliterated. At the level of production, the rate of exploitation becomes then indefinite [...] Exploitation loses all quantitative significance and becomes irrelevant for an understanding of capitalist dynamics and thus economic theory überhaupt."

udbytningsgrad ikke er centrale for en forståelse af kapitalismen og en forståelse af Marx' teori. Det, jeg siger er bare, at Mau gennem sin insisteren på, at Marx' analyse ikke er en økonomisk teori af kvantiteter, som kan operationaliseres i empiriske økonomiske analyser, umuliggør for sig selv at fundere kapitalismekritikken i de begreber om kapitalismens herredømme, som Marx selv benytter sig af, nemlig kvantificerbare størrelser som "mere" i kvoter, rater, værdier og priser. Og en teori og tolkning af en teori må vel have som funktion at gøre det muligt at sige, det der må siges, ikke at gøre det sværere og ligefrem umuligt?

Er krisen stum?

I Kapitel 13 af sin bog analyserer Mau "overskudsbefolkninger" og "kriser" som henholdsvis "magtmekanisme" og "magtkilde". Ganske vist siger Mau (2021: 285), at han her ikke så meget interesserer sig for disse fænomeners årsager, men for deres konsekvenser, hvor en afgørende konsekvens er, at de "'i høj grad forøger kapitalens magt'".

Sjovt nok bruger Mau stadigvæk 'stum tvang' i sin kriseteori, hvor det ifølge Mau (2021: 293, kursiv i original) gælder, at "[k]riser ikke kun [er] et *resultat* af konkurrencens stumme tvang, de er også en af dens *kilder*". Men netop i forbindelse med den kapitalistiske krise bliver 'stum tvang' som begreb for kapitalens herredømme dobbelt uheldig.

For det første er krisen netop noget, som kapitalen ikke har herredømme over, eller noget, den selv kontrollerer. Dette også selv om den gennem bl.a. stum tvang kan udøve herredømme over arbejderen. Krisen er ikke et bevis på kapitalens kontrol, gennem stum tvang, hverken over arbejderen eller kapitalisterne. Men på at kapitalen er *ude af* kontrol.

For det andet er en krise langt fra stum. Den larmer, fyrer og destruerer i en proces, hvor kapitalen går i krig med sig selv og drager alle os andre med ned i den suppedas, som dens eget herredømme indimellem forårsager. Mau er naturligvis bevidst om dette og skriver også meget kontant om, hvordan kriserne er "'voldsom tilintetgørelse af kapital [...]" (Mau 2021: 293).

Men Mau (2021: 297, kursiv i original) hævder samtidig, at kriserne er den måde, hvorpå kapitalen også genopretter sig selv, "[...] ved at *intensivere* magtmekanismer, der er operative *uden for* krisetider". Herudfra forklarer han videre:

"Min påstand er ikke, at kriser altid og allevegne fører til genopretning [...]. Min påstand er, at det er krisens *immanente* tendens at iværksætte dynamikker, der, *for så vidt den ikke møder modstand*, vil genoprette og styrke kapitalens magt" (Mau 2021: 298, kursiv i original).

Men den formulering er også meget uheldig, eller i hvert fald uklar i forhold til det oprindelige begreb om stum tvang. I det citat fra Marx om stum tvang, som Mau indleder sin bog med, drejer det sig om 'tingenes vanlige forløb' og 'kapitalens herredømme over lønarbejderen', der udspringer fra selve produktionsbetingelserne. Men en krise handler i det lys netop ikke om tingenes vanlige forløb – men snarere om, hvordan tingene bryder sammen. Akkumulation bliver det modsatte: disakkumulation. Så hvordan passer stum tvang, i hvert fald i Marx' forstand, ind her?

Og er det virkelig rigtigt, at kapitalen i en krise genopretter sig selv og styrker sig selv som 'immanent tendens'? En sådan påstand, mener jeg strider imod kendsgerningerne om den kapitalistiske krise. Selvfølgelig har Mau ret i, at ingen krise er permanent, og at kapitalen – i hvert fald hidtil – har genoprettet sig selv. Men en krise løses ikke gennem en *mangel på modstand* mod markedsmekanismer, som har en 'immanent tendens' til at genoprette kapitalens magt. Den verdensomspændende krise løses gennem en resolut og ekstraordinær *politisk magtudøvelse* fra dominerende stater, som nu må intervenere på kapitalens vegne (og den larmer...). Som Freeman (1999: 33, 70-71) – for mig at se så rigtigt – beskriver det:

“General crisis is not final breakdown. Capitalism can recover from it and has done so. But the recovery requires an external political intervention [...], a complete re-organisation of the world's markets and territories through extended war and barbarity to provide privileged spheres of operation for rival great capitals. So-called 'globalisation' is not an automatic process but the outcome of a conscious political attempt to create these conditions of recovery.

[...] [T]he price of recovery from a general crisis necessarily includes a general reorganisation of the world market, including all that goes with this: a reorganisation of its territories, wars of intervention, the forcible imposition of the necessary market relations where necessary against the will of the nations concerned and so on. [...] The idea that the market, if 'left to itself', will simply restore the conditions of its own existence does not hold.”

Jeg mener, at Freemans forklaring af kriseforløb og kapitalens forsøg på genopretning, er langt mere funderet i de sidste halvtreds års realiteter i verdensøkonomien, end hvad Maus henvisning til immanente tendenser er. Vi gennemlever en epoke med forskellige kriser fra 1970'erne og fremad, der indeholder bølger af ekstraordinær politisk interventionisme fra meget synlige stater, der med al deres magt – ikke sjældent med vold – understøtter kapitalen (og i hvert fald de dominerende nationale kapitaler) i dens stræben efter at genoprette de for kapitalen selv nødvendige profitbetingelser. Gennem militære interventioner, strukturreformsprogrammer fra Verdensbanken, via statsgælden og nulrentepolitik, 'quantitative easing', fra de store nationalbanker mv.

Mau (2021: 289) følger i sin gennemgang Heinrich i den påstand, at Marx i realiteten ikke fremførte en færdig og udarbejdet kriseteori i *Kapitalen* – og at loven om profitratens tendens til fald “[...] ikke kan deduceres fra kapitalismens kernestruktur”.¹² “De gode nyheder”, siger Mau (2021: 289) samtidig, “er, at vi ikke behøver loven om profitratens tendens til fald for at formulere en sammenhængende marxistisk kriseteori.” Men hvad er så denne sammenhængende marxistiske kriseteori? Mau (2021: 289-290, kursiv i original) skriver: “En krise opstår altså på grund af modsætningen mellem det, der set fra den enkelte kapital er rationelt, og det der fra det kapitalistiske system *som helhed* er rationelt”.

Og det er fair nok. Det er bare det, at sådan en teori ikke er Marx' egen. Og i en vis forstand står Maus udlægning i *direkte modsætning* til Marx' egne formuleringer om krisen. For Mau synes den kapitalistiske krise at have sin årsag i en mangel på koordinering mellem kapitalister, dvs. i at den enkelte kapitalist, på grund af konkurrencens stumme tvang, ikke

¹² Som Heinrich (2008: 127, min oversættelse) konstaterer: “[...] en langsigtet gældende lov om profitratens tendens til fald kan bare ikke lade sig bevise”.

formår at koordinere sine egne beslutninger og sin egen interesse med alle andre kapitalisters. Det indebærer, begrebsligt set, at den kapitalistiske krise angiveligt skyldes *konkurrencen mellem kapitalister* og den mangel på markedskoordinering, der gør, at den enkelte kapitalists beslutninger og rationalitet ikke er i harmoni med de interesser og den rationalitet, som gælder for kapitalen som helhed. Med den konsekvens at der bliver en overproduktion af varer.

Men for Marx opstår den kapitalistiske krise ikke som en mangel på koordination mellem kapitalister, i den konflikt der er mellem kapitalister i konkurrencen, men i en modsætning mellem kapitalismens drivkraft til at udvikle produktivkræfterne – revolutioneringen af produktionsapparatet, den teknologiske udvikling mv. – og begrænsningerne i de produktionsforhold kapitalismens vareproduktion og private ejendomsforhold giver som betingelser. Enhver krise i kapitalismen har naturligvis også historisk specifikke årsager og forløb, der ikke kan reduceres til en modsætning mellem produktivkræfter og produktionsforhold. Men hvis vi skal kunne tale om en *systematisk* krisetendens i kapitalismen som system, er vi nødt til at formulere en kriseteori om, hvad de forskellige kriser i den historiske kapitalisme alle har tilfælles, som *en generel krisetendens* i det kapitalistiske system som sådan. Og det er den teoretiske funktion, teorien om profitratens tendens til fald har i Marx' teori.

I det lys er den kapitalistiske krise ikke bevis på, at kapitalister, på grund af konkurrencens dominans over dem alle, ikke kan få deres egne klasseinteresser i orden. Men på at kapitalismen som produktionsmåde ikke længere er i stand til at distribuere og videreudvikle de muligheder, som en øget produktivitet gennem udviklingen af produktivkræfterne faktisk muliggør. Det er også derfor kapitalismen som produktionsmåde, ikke mindst under en krise, kun kan overleve gennem samtidig at destruere (i det mindste dele af) det produktionsapparat, den arbejdskraft, de varer og den kapital, som den selv frembringer og er afhængig af. For Marx peger krisen på det paradoks, der er mellem det potentiale, som findes i en teknologisk udvikling af produktionen og arbejdet, nemlig at producere mere velstand med mindre arbejde og ressourcer, og det faktum at kapitalismen *ikke har evnen til at* realisere dette potentiale med dens uendelige tørst efter mere profit (Smith 1999: 168). Den specifikt *kapitalistiske* krise får sit generelle udtryk i overakkumulation, hvorfor den også her opnår de reale udtryk, dels ved at kapitalen ikke længere kan sætte lønarbejderen i arbejde (hvilket leder til arbejdsløshed for arbejderen), dels i at den enkelte kapitalist ikke længere kan få betaling for sine varer på markedet (hvilket for kapitalisten leder til usolgte varer og endelig konkurs). Og den kapitalistiske krise løses derved i dens egen modsætning. I disakkumulation af varer og kapital, i ikke-arbejde, og i destrueringen af usolgte varer.

Her bliver det åbenlyst, hvordan Maus to hovedkilder til Marx-tolkning, Heinrichs værdiformsanalyse og den politiske marxisme, bringer ham i problemer. Fra Heinrich tager Mau den idé, at en kriseteori baseret på profitratens tendentielle udvikling ikke er holdbar. Og fra den politiske marxisme tager han den idé, at vi bør opgive en tolkning af Marx' teori, som siger at produktivkræfterne udvikler sig til det punkt, hvor de kommer i konflikt med produktionsforholdene. Og at det er ved det punkt en krise opstår. En krise, der muliggør, eller ligefrem nødvendiggør, en revolutionær omdannelse af produktionsforholdene. Begge de to teorier, fra Heinrich på den ene side og fra de politiske marxister på den anden, er

naturligvis fuldt legitime. Men, vil jeg mene, kun som alternativer til Marx' egen teori. Ikke som en videreudvikling af samme.

I sin berømte kriseteori, der først blev publiceret i et nummer af *New Left Review* fra 1998, bliver Brenner på det politiske marxistiske teoretiske grundlag først nødt til at hævde, at den almene profitrate *ikke kan* falde som konsekvens af teknologisk udvikling – men i stedet må gå op. Og efterfølgende må han derfor, ligesom Mau gør i sin bog, prøve at finde krisens årsag i den tiltagende konkurrence mellem de store nationale kapitaler på verdensmarkedet. En "overkonkurrence", der leder til overproduktion (Brenner 1998).

Uden her at gå alt for meget i detaljer vil jeg dog påpege, at den efterfølgende debat relativt entydigt har vist, at uanset dens fortjenester i øvrigt, så er Brenners kriseteori en anden end Marx' egen. Af den simple grund, at Brenners analyse ikke kun eksplicit bygger på et andet grundlag end Marx' teori om profitratens faldende tendens, men ligefrem indebærer en udeladelse af Marx' værditeori i det hele taget.¹³

I kapitel 13 af *Stum tvang* bliver det for mig at se endelig åbenbart, at den tilgang, som Mau bliver eksponent for, ikke så meget resulterer i en vending mod Marx, hvor det bliver tydeligt, hvordan kapitalismen kan forstås med Marx' briller på, som det bliver en vending væk fra Marx. Og hvor kapitalismen således bliver forstået med *andre* briller på. Det er i sig selv naturligvis ingen kritik af Maus tilgang *per se* (selv om jeg mener, at Maus gennemgang giver en ringere forståelse af kapitalismens kriser, end hvad Marx' egen teori gør). Men det sætter spørgsmålstegn ved enhver påstand om, at Maus bog skulle indeholde en nytolkning af Marx' teori, som fører den marxistiske teoriudvikling fremad. Mau fuldfører ikke Marx' teori – men fører den simpelthen i en anden retning.

Hvor altså Mau i tidlige kapitler af sin bog er kommet med fascinerende analyser og nyskabende (om)tolkninger, f.eks. om forholdet mellem menneske og natur, der bestemt bringer klarhed, både hvad gælder Marx' egne teorier, og hvad gælder centrale, moderne værker om Marx, ender kapitel 13 i det, vi må betegne som 'det ambivalente'. Her bevæger Mau sig så langt væk fra Marx' egen teori og begrebsudvikling, at der bliver meget lidt Marx tilbage – men så meget desto mere Mau i stedet for. Også det er naturligvis helt i orden: at komme med en alternativ teori til Marx' egen. Det, der derimod ikke er i orden, er at fremstille dette alternativ som en korrigerende, reviderende eller videreudvikling af Marx' egen teori. Når det, der faktisk er tale om, er en helt *anden teori*. Kort sagt, de teorier om overskudsbefolkning og kriser, som Mau præsenterer, er ikke Marx' teori. De er heller ikke videreudviklinger af Marx' teori – men alternativer. Alternativer, som bygger på et grundlag, der reelt set indebærer en afvikling af Marx' egen teori.

Når Mau forsøger at bruge sit begreb om 'stum tvang' som beskrivelse af krisens effekter (og årsager), viser det sig også, at han her når et punkt, hvor 'stum tvang' ikke længere kan

¹³ To hele temaudgaver af tidsskriftet *Historical Materialism* i sommeren (no. 4) og vinteren (no. 5) 1999 indeholder i alt 17 kritiske indlæg om Brenners gennemgang af kriseteori. Ikke mindst Alec Callinicos, Guglielmo Carchedi, Chris Harman, Michael Lebowitz, Fred Moseley, Murray Smith, Werner Bonefeld, Alan Freeman og Anwar Shaikh viser i deres indlæg, hvordan Brenners teori hverken bygger på Marx' egen teori og begreber eller kan forklare de empiriske realiteter bag den kapitalistiske krise. Ben Fine, Costas Lapavistas & Dimitris Milonakis (1999) kommer også til den samme konklusion. Ingen af de indlæg bliver nævnt i Maus bog.

bruges. Stum tvang bliver nemlig ikke længere brugt af kapitalen i praksis – og kan derfor heller ikke længere bruges som *teoretisk* forklaring af krisen.

Mens Mau øjensynligt beskriver krisen som en fase, hvor den stumme tvang går i overdrive og som immanent tendens rehabiliterer kapitalismens magt, er krisen et reelt bevis på, at stum tvang ikke længere er nok for kapitalen til at opretholde sit herredømme. Og så må volden, krig og interventioner træde til. Hvis ikke før, så viser den kapitalistiske krise som realitet den stumme tvangs begrænsninger. Både i praksis og i teorien.

Lidt af en fuser

Mau har i sin bog store ambitioner – om som ingen anden før at komme med "[...] en systematisk teori om kapitalens økonomiske magt" (Mau 2021: 78). Og selv om Mau kalder sin bog en marxistisk undersøgelse, så er det en ambivalent, "ikke altid konsistent og konsekvent" Marx, som han udgår fra (Mau: 2021: 25). Hvorfor Mau (2021: 25) også i begyndelsen af sin bog skriver:

"For at uddrage og gøre brug af Marx' indsigter er det derfor nødvendigt at lokalisere og udgrave dem [de inkompatible udviklingsstadier i Marx' tænkning], rekonstruere deres indbyrdes logiske relationer, underkaste dem en kritisk undersøgelse og systematisere dem. Dét projekt optager en stor del af denne bog."

Udgangspunktet for og eksekveringen af analysen i *Stum tvang* synes altså at være en antagelse om, at Marx' forfatterskab – sådan som det er efterladt os – er noget rod af ufærdigheder, ambivalenser og inkonsekvenser, hvorfor opgaven for os, som vil følge i Marx' fodspor, bliver at rekonstruere og systematisere hans tænkning. For det blev Marx selv, angiveligt, aldrig konsistent og konsekvent færdig med. Og Maus bog kan således ses som et friskt forsøg på at opnå det formål.

Men hvad nu hvis det er lige omvendt? Bør ikke udgangspunktet for en analyse af et forfatterskab og en teoribygning, ikke mindst af det omfang som Marx' værker udgør, i stedet være det modsatte? At Marx' tænkning er systematisk, konsekvent og konsistent – i hvert fald så længe Marx ikke selv i sine skrifter siger, at han har skiftet holdning – og at det er vores rolle som læsere gennem vores læsning at forsøge at konstruere en konsistent tolkning som helhed. Som Kliman (2007: 62) formulerer det: "Sound interpretation thus makes sense of a text by making the text make sense".

Men Mau synes i sin bog, desværre, at gøre det modsatte. Hans udgangspunkt er, at der ikke findes nogen konsekvent teori i Marx' forfatterskab som helhed, som det er muligt at forsøge at tolke sig frem til for derefter at granske, bruge eller kritisere. Mau præsenterer Marx' tænkning mere som en buffet, hvorfor det ifølge Mau (2021: 95, kursiv i original) "[...] er [...] mere frugtbart at fokusere på specifikke problemer og aspekter af hans [Marx'] enorme forskningsprogram [...] snarere end at lede efter kontinuitet og brud i Marx' tænkning som en *helhed*".

I forhold til netop Marx' teori er Maus bog derfor ikke en rekonstruktion, så meget som det

bliver en eksercits i eklekticisme. Men er vi helt sikre på, at det er Marx' forfatterskab, der er ambivalent og inkonsekvent i sig selv? Og ikke snarere Maus egen tolkning af Marx' tekster, der får Marx' teori til at fremstå ambivalent og inkonsekvent? Er vi sikre på, at det er Marx som forfatter, som er inkonsekvent – og ikke Mau som læser og fortolker af Marx, der er inkonsekvent og ambivalent? Hvis det sidste er tilfældet, så er Maus bog ikke så meget en rekonstruktion af Marx' teorier, som det bliver en dekonstruktion. For det er netop det, som står tilbage efter en dekonstruktion, det 'ubestembare', det ambivalente.

Det står i hvert fald klart, at efter læsningen af Maus bog – så vidt den nu skal ses som et bidrag til en renæssance af Marx' teori i den offentlige debat og dermed som en vending mod Marx – så står vi tilbage med en fragmenteret, ambivalent og amputeret Marx. Det er en Marx, som ikke var økonom, hvis teori ikke kan bruges til kvantitative empiriske undersøgelser af værdier, priser, rater m.v. Det er en Marx uden fremmedgørelsesteori. Og uden teorien om inversion af subjekt og objekt i arbejdsprocessen. En Marx, hvor produktionsforholdene er forudsætningerne for produktivkræfternes udvikling, i stedet for det modsatte. De for Marx selv helt afgørende love i kapitalismen om profitratens tendens til fald og overskudsbefolkningen (som Marx anså sig for at have bevist) får vi at vide, slet ikke kan lade sig bevise.¹⁴ Hvorfor vi også bliver efterladt med en anden forståelse af de fænomener end den forståelse, der er Marx' egen. Og i grunden bliver vi efterladt med en teori, der siger, at varen, værdien og prisen opstår 'retroaktivt' i udvekslingen, selv om Mau synes at mene, at det også var Marx' egen teori. Men det var det i hvert fald ikke.

Hver for sig er Maus påstande naturligvis helt legitime, og hans teori om stum tvang kan prøves og diskuteres ud fra de argumenter, der er. Men den er ikke evidensbaseret. Uanset hvad, efterlades jeg med den følelse efter at have læst Maus bog, at der er mere vending end Marx i den form for 'marxistisk vending'.

Hvad er opgaven?

Jeg er godt klar over, at når man som jeg insisterer på, at Marx' teori som udgangspunkt må antages at være konsistent, i hvert fald til det modsatte er bevist, kan man umiddelbart blive kaldt for bogstavstro og dogmatiker. Blive anklaget for at være en, der tolker Marx' *Kapitalen*, som var det en bibel – og blive skudt i skoene, at man anser Marx for at være ufejlbarlig. Som var han Gud. Det har jeg sådan set lært mig at leve med. Men det fører debatten ind på et sidespor både at komme med den slags anklager og at spille tid på at imødegå dem.

Det, der virkelig er på spil, og som fører debatten fremad, er en insisteren på, at opgaven for alle dem af os, der er interesseret i at læse, studere og i politisk praksis bruge Marx' kritik af den politiske økonomi, det er at bidrage til at lade Marx få lov til at sige det, han har sagt. Og at gøre det på en måde, som tillader ham at bidrage med en konsistent teori, på lige fod med alle andre.

Vi skal naturligvis ikke gå ud fra, at bare fordi Marx har sagt noget, så har han *ret* i det han

¹⁴ Mau (2021: 283, kursiv i original) citerer med medhold Heinrichs konklusion "[...] antagelsen 'om en tendens til en voksende industriel reservearmé som påstand [kan] strengt taget ikke underbygges'."

har sagt. Det ville være dogmatisme. Men vi må insistere på, at Marx har ret til at have sagt det, han faktisk har sagt. På en konsistent måde. Og det er det, som er blevet undertrykt i de sidste mange år. Ikke mindst ved hjælp af den vidt spredte myte, at Marx' økonomiske teori er logisk inkonsekvent på grund af et 'transformationsproblem'. Et problem, som de fleste, der kommer med den påstand (ikke mindst nationaløkonomer), knap nok ved, hvad er – end mindre kender til den litteratur, der viser, at det netop er en myte (Kliman 2007).¹⁵

Marx' økonomiske teori – så vidt den ikke hinsides al tvivl er bevist inkonsekvent – må studeres, diskuteres og bruges på sine egne vilkår og på lige fod med andre økonomiske teorier – og prøves mod den evidens, der er. Men det kræver, at vi i første omgang netop rekonstruerer og tolker Marx' økonomiske teori på en måde som gør den konsekvent *som helhed*. Så at det derefter overhovedet kan lade sig gøre kritisk at granske og bruge den. Den institutionaliserede nationaløkonomi er i grunden organiseret på en sådan måde, at det ikke skal ske.¹⁶ Og den tilstand kan vi ikke udfordre gennem at afvise problemet og benægte, at det findes – men kun gennem at tage opgaven på os at forsøge at løse det.

Sådan som det er nu, fungerer myten om, at Marx' økonomiske teori er inkonsekvent, nemlig som en undskyldning for ikke engang at se nærmere på Marx' økonomiske teori endsige at bruge den. De teoretikere, som jeg kender til, der mest konsekvent har påtaget sig den opgave at rehabilitere Marx' økonomiske teori, findes inden for den før nævnte strømning, der kaldes TSSI.¹⁷

Jeg peger på TSSI, fordi jeg mener, at dens hovedeksponenter mest konsekvent har forsøgt at rehabilitere, bruge og udvikle Marx' økonomiske teori (også i empiriske undersøgelser) – selv om de naturligvis ikke er de eneste, der har taget den opgave på sig. Nævnes kan økonomer som Ben Fine, Michael Lebowitz, Fred Moseley, Michael Roberts, Alfredo Saad Filho, Anwar Shaik og John Weeks.¹⁸ Samt Karen Helveg Petersen i Danmark, der også har kritiseret Maus bog på nogle af de samme punkter, som jeg har udfoldet her (Petersen 2022). Men Mau nævner i sin bog ikke disse økonomer med et eneste ord – andet end ved at oplyste nogle af dem i en lang slutnote om kriseteorier og dernæst afrunde med kommentaren: "(og ja, marxistisk kriseteori er et ekstremt mandsdomineret felt...)" (Mau 2021: 402-403, slutnote

¹⁵ Et typisk eksempel på det er økonom Jeppe Druedahl (2021), der i en kommentar til Maus bog i *Information* skråsikkert slår fast: "I den klassiske politiske økonomis tradition, som Marx skriver ud fra, var udgangspunktet en arbejdsværditeori, hvor en vares pris bestemmes af den mængde arbejde, det kræver at producere den. Arbejdsværditeorien er dog plaget af en lang række uklarheder, angående hvilket arbejde der skal tælles som produktivt og uproduktivt og interne konsistensproblemer, når prissystemet samtidig skal overholde tendensen til, at profitraten udlignes på tværs af brancher. Marx kæmpede selv med dette såkaldte transformationsproblem, da han forsøgte at færdiggøre det tredje bind af Kapitalen, hvilket han aldrig lykkedes med." Det er i øvrigt en vares værdi (ikke 'pris'), som bestemmes af *den socialt nødvendige arbejdstid* (ikke 'den mængde arbejde'), det kræves for at producere den, ifølge Marx' arbejdsværditeori.

¹⁶ Kliman (2007). Bogen indledes med: "The economists have changed Marx, in various ways; the point is to interpret him - correctly" (s. xiii).

¹⁷ Se Freeman & Carchedi (1996).

¹⁸ Der findes helt sikkert økonomer fra andre sprogområder end engelsk, og fra andre dele af verden, end dem jeg har nævnt her. Men fordi jeg kun kender til den debat der føres på det engelske sprog – og fordi jeg her kun vil pege på økonomer, jeg selv faktisk har læst, kan jeg her ikke pege på andre. Det er naturligvis ikke det samme som, at der ikke findes andre værdifulde økonomiske analyser, der bygger på Marx' værditeori, end dem jeg har nævnt. Det betyder kun at jeg, grundet mine manglende evner i andre sprog, ikke kender til dem.

36).

Nu er det jo sådan, som jeg har peget på i mine kommentarer, at Mau selv siger, at formålet med hans bog netop ikke er at komme med en tolkning af Marx' teorier som helhed, men at bidrage til en forståelse af kapitalismens økonomiske magt, den stumme tvang.

Maus bog er blevet et socialt event. Hans bog fremstår nærmest som epicentrum for en renæssance af marxismen her i Danmark. Men jeg vil mene, at hvis en sådan renæssance af Marx' egen tænkning skal kunne ske, er det en forudsætning, at Marx' kritik af den politiske økonomi fortolkes og konstrueres på en sådan måde, at den bliver konsistent og, så vidt vi kan det, befries fra logiske inkonsekvenser.

Og det må gøres ud fra den beskedenhed, der findes i at sige, at hvis vi ikke kan forstå Marx' teori (eller for den sags skyld en hvilken som helst anden stor tænkens teori) på en måde som "makes sense", så kan det være tegn på, at vi som læsere er uklare i vores forståelse af teorien, snarere end at det skulle være teoretikeren, som vi forsøger at forstå, der er uklar i sin teori. Tegn på at vi endnu ikke har forstået Marx på en konsekvent måde – hvorfor vi må tænke anderledes. Ikke bevis på at Marx ikke har forstået den kapitalistiske økonomi. Ja, ikke engang sin egen teori om den. Og at han derfor nok tænkte anderledes, end han faktisk gjorde. Eller burde have gjort.

Til det formål at rehabilitere en konsekvent økonomisk kritik af kapitalismen med hjælp fra Marx' egen teori og begreber, er Maus bog – med dens insisteren på, at Marx ikke engang har en konsekvent økonomisk teori, der er værd at beskæftige sig med i konkrete empiriske analyser af kapitalismen – af begrænset værdi. Trods alle dens fortjenester i øvrigt. Freeman har i en essay fra 2010 beskrevet det han kalder 'Marxism without Marx'. Definitionen på den slags teori beskriver han som "a systematic attempt to divorce his [Marx's] conclusions from his economic theory" (Freeman 2010: 84). Jeg kan efter læsningen af *Stum tvang* ikke slippe af med følelsen af, at jeg nok engang har læst et værk, der ender som en marxisme uden Marx.

Har jeg misforstået Mau? Eller Mau misforstået Marx?

Maus bog er ingen let læsning. Og det er altså meget muligt, at der er noget, jeg har overset eller simpelthen har misforstået. Men, uanset hvordan det er med det: ud fra den gennemslagskraft, som Maus bog har haft i det offentlige rum, så vil jeg nok mene, at det er langt mindre problematisk, hvis det viser sig, at jeg har misforstået Maus bog (det kan han bare korrigere, hvis han synes det er nødvendigt), end om det viser sig, at Maus bog på meget basale punkter hverken kan gøre rede for det vareproducerende samfunds fundamentale forudsætninger og logik, eller Marx' egen kritik af den politiske økonomi.

Hvis det sidste er tilfældet, så vil jeg mene, at det er vigtigt, at Maus bog – og den marxistiske teori, den er udtryk for – som analyse af kapitalismen og som tolkning af Marx bør blive modtaget og analyseret for, hvad den i så fald faktisk er. Og hvis det i stedet viser sig, at jeg har misforstået det hele, siger jeg undskyld – og lader mig gerne korrigere.

I hvert fald, og som afslutning: formålet med debat er oplysning, ikke affejning. Jeg håber derfor, at Mau selv og alle andre læsere tager mine kommentarer for hvad de er, nemlig spørgsmål og indvendinger mod en bog med fortolkninger af Marx' analyser af kapitalismen. Fortolkninger, som kræver respekt og studium, men også kritisk granskning og revision. Alt sammen med det formål, at analysen af kapitalismen kan blive endnu skarpere. Men også – hvilket har været mit hovedformål med denne kommentar – for at kunne bidrage til, at Marx' teorier nok engang kan debatteres i det offentlige rum på en måde, som er internt konsistent. Og som også er i linje med Marx' egen teori. Så godt vi nu kan fortolke og forstå den.

LITTERATUR

- Anievas, Alexander & Karem Nisancioglu (2014) The poverty of Political Marxism, *International Socialist Review* #94.
- Brenner, Robert (1976) Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe, *Past & Present* no. 70.
- Brenner, Robert (1977) The Origins of Capitalist Development: a Critique of Neo-Smithian Marxism, *New Left Review* no. 104.
- Brenner, Robert (1998) The Economics of Global Turbulence, *New Left Review* no. 229.
- Callinicos, Alex (2001) Toni Negri in perspective, *International Socialism* 2:92.
- Carchedi, Guglielmo (1996) "Non-equilibrium market prices". Freeman, Alan & Guglielmo Carchedi (eds.) *Marx and Non-Equilibrium Economics*, Edward Elgar, Cheltenham UK.
- Carchedi, Guglielmo (2003) A note on Chris Arthur's 'dialectics of negativity', *Capital & Class* 81.
- Carchedi, Guglielmo (2009) The Fallacies of 'New Dialectics' and Value-Form Theory, *Historical Materialism* no. 17.
- Carchedi, Guglielmo & Michael Roberts (2013) A Critique of Heinrich's, 'Crisis Theory, the Law of the Tendency of the Profit Rate to Fall, and Marx's Studies in the 1870s', *Monthly Review Online*: <https://mronline.org/2013/12/01/critique-heinrichs-crisis-theory-law-tendency-profit-rate-fall-marxs-studies-1870s/>
- Davidson, Neil (2013) Is there anything to defend in Political Marxism?, *International Socialist Review* #91.
- Druedahl, Jeppe (2021) Søren Maus marxistiske analyse af økonomisk magt rejser vigtige spørgsmål, men giver mangelfulde svar, *Information*, 18. oktober.
- Engels, Friedrich (1976) [1878] *Anti-Dühring*. Foreign Languages Press, Peking.
- Fine, Ben, Costas Lapavistas & Dimitris Milonakis (1999) Addressing the World Economy: Two Steps Back, *Capital & Class* 67.
- Freeman, Alan & Guglielmo Carchedi (1996) (eds.) *Marx and Non-Equilibrium Economics*, Edward Elgar, Cheltenham UK.
- Freeman, Alan (1999) Crisis and the Poverty of Nations, *Historical Materialism* no. 5.
- Freeman, Alan (2010) Marxism without Marx: a note towards a critique, *Capital & Class* vol. 34, no. 1.
- Freeman, Alan (2011) Money, Labor, and Logic: A critical comparison, *Critique of Political Economy* vol. 1.

- Heinrich, Michael (2008) [2001] Monetär värdeteori – pengar och kris hos Marx, *Fronesis* nr. 28.
- Kliman, Andrew (2000) Marx's Concept of Intrinsic Value, *Historical Materialism* 6:1.
- Kliman, Andrew (2007) *Reclaiming Marx's Capital: A Refutation of the Myth of Inconsistency*, Lexington books, New York.
- Kliman, Andrew (2011) On Capitalism's Historical Specificity and Price Determination: Comments on the Value-Form Paradigm, *Critique of Political Economy*, vol. 1.
- Marx, Karl (1864) *Results of the Direct Production Process*: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1864/economic/ch02.htm>.
- Marx, Karl (1875/1891) *Kritik af Gotha-programmet*: <https://www.marxists.org/dansk/marx/1875/gotha/randbem.htm>. På tysk: *Kritik des Gothaer Programms*: http://www.mlwerke.de/me/me19/me19_013.htm.
- Marx, Karl (1964) [1844] *Economic and philosophical manuscripts of 1844*, International publishers, New York.
- Marx, Karl (1970) [1867] *Kapitalen 1, bog 1*, Rhodos, København.
- Marx, Karl (1971) [1865] *Lön, pris, profit*, Arbetarkultur, Stockholm.
- Mau, Søren (2021) *Stum Tvang: En marxistisk undersøgelse af kapitalismens økonomiske magt*, Klim, Århus.
- Moseley, Fred (2005) *Marx's Theory of Value and Money: A Critique of Reuten's 'Value-Form' Interpretation of Part 1 of Volume 1 of Capital. Working Paper*: https://www.mtholyoke.edu/~fmoseley/Working_Papers_PDF/measure.pdf.
- Moseley, Fred (2013) Critique of Heinrich: Marx did not Abandon the Logical Structure, *Monthly Review Online*: <https://mronline.org/2013/12/01/critique-heinrich-marx-abandon-logical-structure/>.
- Petersen, Karen Helveg (2022) Stum Tvang og kapitalens politiske økonomi, *Solidaritet.dk*, 14. januar.
- Posner, Michael & Maya Gonzalez (2011) Capitalist Production and Social Form: The Paradox of the Value-Form Paradigm, *Critique of Political Economy* vol. 1.
- Smith, Murray (1999) The Necessity of Value Theory: Brenner's Analysis of the 'Long Downturn' and Marx's Theory of Crisis, *Historical Materialism* no. 4.
- Sørensen, Esben Bøgh (2016) Nye fortolkninger af kritikken af den politiske økonomi – værdiformsteoriene, *Arbejderhistorie* nr. 2.
- Sørensen, Esben Bøgh (2019) *The Making of Agrarian Capitalism: Social Relations and Economic*

Culture in Sixteenth and Seventeenth Century England, PhD. Aarhus University.

Wood, Ellen Meiksins (2002) *The Origins of Capitalism: A Longer View*, Verso Books, London.
